

Міненкова Н.Є.

Специфіка публіцистичного дискурсу з теми люстрації в Польщі в 90-х рр. ХХ ст.

У статті визначено специфіку публіцистичного дискурсу з теми люстрації на підставі аналізу польських медіаресурсів 1990–1997 рр. Доведено, що в публіцистиці цього періоду було сформовано дві закриті антагоністичні візії: контрлюстраційна й пролюстраційна. Люстрація поділила не тільки політичну сцену, але й медійний простір, зокрема, два найвпливовіших видання «Rzeczpospolita» та «Gazeta Wyborcza» опинилися по різні боки полеміки. Емоційність, антагонізм та закритість аргументації перешкоджала конструктивному обговоренню проблеми.

Ключові слова: люстрація, публіцистичний дискурс, Польща, декомунізація.

В статье определена специфика публицистического дискурса на тему люстрации на основании анализа польских медиаресурсов 1990–1997 гг. Доказано, что в публицистике этого периода были сформированы две закрытые антагонистические визии: контрлюстрационная и пролюстрационная. Люстрация разделила не только политическую сцену, но и медийное про-

странство, в частности, два самых влиятельных издания «Rzeczpospolita» и «Gazeta Wyborcza» оказались по разные стороны полеміки. Эмоциональность, антагонизм и закрытость аргументации препятствовала конструктивному обсуждению проблемы. Ключевые слова: люстрация, публицистический дискурс, Польша, декомунизация.

The article discovered the specifics of topics of Summary publicistic discourse of lustration based on the analysis of the Polish media resources in 1990-1997. Proved that the two closed antagonistic visions: counter-lustration and pro-lustration, were formed by journalism in this period. Lustration divided not only the political scene, but also the media space, including two of the most influential editions – “Rzeczpospolita” and “Gazeta Wyborcza” which found themselves on opposite sides of the controversy. Emotionality, antagonism and secrecy of reasoning prevented the constructive discussion of issues.

Key words: lustration, journalistic discourse, Poland, de-communization.

УДК 323.22/28:070(438)«19»

Міненкова Н.Є.,
докторант
Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»

Постановка проблеми. Актуальність теми цього дослідження обумовлюється багатьма чинниками, серед яких найважливішими, на наш погляд, є:

– значимість публіцистичного дискурсу як фактора, який мав різний вплив (сприяв / перешкоджав) на здійснення люстрацій у країнах Центрально-Східної Європи;

– фрагментарність вітчизняних наукових досліджень, присвячених люстрації в Польщі, незважаючи на те, що «без люстрації неможливо зрозуміти польські проблеми» (вислів належить польському досліднику А. Зубертовичу) і, на думку авторки, подолати свої, українські;

– важливість теми дослідження в українському контексті (це доводять спроби здійснити люстрацію в Україні більше ніж через 20 років від початку трансформаційних змін у державі, міфологізація сутності й змісту феномена, радикалізм оцінок, заперечення в українському публіцистичному дискурсі необхідності люстрації).

Стан дослідження проблеми та мета статті. Пріоритет у вивченні люстрації належить зарубіжним авторам (Роман Девід, Адам Чарнота, Лавінія Стан, Павел Жачек, Ян Холінський, Пьотр Блажек та ін.). Праці цих авторів присвячені різноманітним аспектам проблеми, зокрема, специфіці люстрацій у різних країнах Центрально-Східної Європи, ролі, місцю, наслідкам люстраційних практик у процесах демократичної трансформації тощо. Питання люстрації також є актуальним і для

польських авторів (Агнешка Опалінська, Наталія Леткі, Пьотр Гжелак, Ян Воленський, Павел Гонтарчик, Славомір Ценкевіч та інші). Після української революції 2013–2014 рр. та інституалізації люстраційного процесу в Україні інтерес вітчизняних науковців до цієї проблеми також поступово збільшується, розширюється тематика досліджень. Зокрема, правові аспекти люстрації розглядаються в публікаціях Станіслава Шевчука, Валерія Кравчука, Ірини Орловської та інших. У контексті процесів демократизації люстрацію вивчають Ярина Турчин, Олександр Радченко, Галина Малкіна. Специфікою вітчизняного наукового доробку є зосередження на українському аспекті.

Отже, весь об'єм наукової літератури з теми є достатньо різноманітним, дискусійним, проте багато питань і досі не мають остаточних відповідей. Серед них, на наш погляд, і проблема люстрації в публіцистичному дискурсі, як у Польщі, так і в Україні.

Саме тому метою цього дослідження є окреслення специфіки публіцистичного дискурсу на тему люстрації в Польщі в 90-х рр. минулого століття, зокрема, визначення основних аргументів, окреслення лексичних маркерів. Публіцистичний дискурс у цьому дослідженні розуміється як текст, основним призначенням якого є інформування, висловлювання позиції та формування громадської думки. Дослідження базується на дискурсивному аналізі різноманітних публіцистичних текстів (понад 100 матеріалів) із теми люстрації, що друкувалися в 90-х роках

XX ст., переважна більшість із них у «Газеті Виборчій» (пол. «Gazeta Wyborcza»), «Тигоднику Повшехному» (пол. «Tygodnik Powszechny»), «Політиці» (пол. «Polityca») та інших виданнях. Часові рамки визначаються 1990–1998 рр., що обумовлюється початком трансформаційних змін і обмежується інституалізацією процесу (прийняття закону та створення Інституту національної пам'яті). Це не означає, що тема люстрації зникла з публіцистичного дискурсу, вона залишається актуальною й сьогодні. Проте обсяг цього дослідження дозволяє зосередитися виключно на першому етапі (1990–1998 рр.).

Люстрація в Польщі: історичні та правові аспекти. Інституалізація процесу люстрації в Польщі відбулася через вісім років від початку процесів трансформації, хоча спроби прийняти закон та розпочати люстраційні перевірки були й раніше. У 1991 р. керівник Управління державної охорони А. Мілчановський підготував список «агентів» («список Мілчановського»), які працювали в публічному секторі. У 1992 р. депутат Я. Корвін-Міккі (партія Unia Polityki Realnej) подав на розгляд Сейму проект люстраційного закону, парламент прийняв рішення про початок процедури, але після оприлюднення так званого «списку А. Мачеревича» та відставки уряду Я. Ольшевського в ніч із 4 на 5 червня 1992 р. («ніч тек») дія закону та процедура перевірок були призупинені. Закон про люстрацію був ухвалений у 1997 р. У 1998 р. створено Інститут національної пам'яті (ІНП., пол. Instytut Pamięci Narodowej). Ураховуючи зазначені та подальші оновлення законодавства в 2001–2002 рр., 2006 р., у 2017 р. польська модель люстрації була унікальною для країн ЦСЄ, головним чином, через її предмет (тобто визначення змісту «покарання»). Засуджувалася не праця (чи співпраця) в органах таємної поліції (SB, Służba Bezpieczeństwa PRL), а приховування цього факту (брехня, пол. kłamstwo), що й було підставою для заборони здійснення публічних функцій протягом 10 років. Не підлягали люстрації особи, народжені після 31 липня 1972 р. До прийняття нового закону в 2006 р. перевірку люстраційних заяв здійснював Апеляційний Суд у Варшаві, а контроль – Речник публічного інтересу. Згідно із законом 2006 р. ці дві інституції були ліквідовані, а функції перевірки й оприлюднення інформації став виконувати Інститут національної пам'яті, проте предмет люстрації не змінився.

Особливості публіцистичного дискурсу в Польщі в 90-х рр. XX ст.: зміст і лексичні маркери. Публічна дискусія на тему люстрації в контексті зведення рахунків із минулим у польських медіа починається вже на початку 90-х рр. XX ст. До уваги бралися різні актуальні аспекти люстраційної проблеми: спалення архівів Служби безпеки, правові засади закону про люстрацію й декомуніза-

цію, історичний досвід інших країн Центрально-Східної Європи тощо. Більшість текстів, що були написані в той час на люстраційну тематику, прямо чи опосередковано (що залежало від теми, професійних переконань автора й інших чинників) намагалися відповісти на ключове питання: чи взагалі потрібна люстрація й у чому її доцільність для Польщі? У «боротьбі за читача» автори публікацій (а також медіапростір) умовно поділилися на прибічників та противників люстрації.

Розглянемо детальніше анти- й пролюстраційні позиції, що були представлені в польських медіа в період між 1990–1998 рр.

Більшість текстів із негативним ставленням до люстрації було надруковано в «Gazecie Wyborczej», тижневиках «Tygodnik Powszechny», «Polityka». Серед авторів були й відомі в минулому діячі опозиції: А. Міхнік, Я. Куронь, В. Шимборська та інші.

Автори по-різному пояснювали свою позицію. Усю негативну аргументацію можна розділити на чотири умовні групи за змістом обґрунтувань: а) онтологічні; б) морально-релігійні; в) інструментальні; г) змістовно-наслідкові.

Онтологічні пояснення в принципі відкидали люстрацію як таку. Їхній зміст можна передати в такий спосіб: «комунізм у Польщі закінчився ще в 1989 р., і на його місці з'явилися демократія й правова держава, відповідно, ніякого зведення рахунків із минулим і люстрацій не потрібно, усе вже закінчилося»; «немає війни – немає й ворога». «Займатися минулим немає сенсу, уваги потребує майбутнє та сьогоднішнє, більш важливими є питання доріг, каналізації, <...> ніж агентів» [1].

Чинники морального та релігійного змісту підкреслювали необхідність прояву милосердя, прощення, оскільки людська сутність є недосконалою, і всі можуть помилятися, але всім слід учитися пробацати, це правильно й відповідає християнській моралі [2].

Аргументи інструментальні – це твердження про неможливість проведення люстрації в Польщі. Так, один із розповсюджених аргументів – це те, що архіви неповні, знищені. «Gazeta Wyborcza» опублікувала цикл інтерв'ю з працівниками спеціальних служб, у яких вони розповідали про знищення документів [3]. Більше того, у тижневикі «Prawo i Życie» також були надруковані тексти, в яких розповідалося про існування особливої системи записів агентурної мережі мертвих душ [4]. Ще одне досить популярне обґрунтування – невдалий час для люстрації, причому на початку було зарано, що обумовлювалося певним страхом перед представниками ancient regime, можливістю їхнього повернення, а потім – уже запізно, оскільки в цьому не було сенсу. Зокрема, журналіст «Gazety Wyborczej» К. Герберт окреслив три причини, чому на початку III Речі Посполитої не були зведені

рахунки з минулим: по-перше, під час переговорів «за круглим столом» люди з комуністичного апарату з «ворогів» перетворилися на «партнерів»; по-друге, представники *ancien régime* усе ще були при владі; по-третє, існував страх перед контрреволюцією, путчем [5].

Чинники змісту та наслідків. Люстрація зображувалася як «війна у верхівці влади», а декомунізація – як продовження комуністичних практик. Отже, політика зведення рахунків із минулим шляхом люстрації й декомунізації спричинить безлад серед еліт й у суспільстві й нашкодить демократії [6]. Тобто люстрація є смертельно небезпечною для молоді демократії, оскільки заперечує засади правової держави й демократичні основи в цілому. Такі аргументи висловлював П. Поспіхал (радник президента В. Гавела) у статтях, що друкувалися в «Gazeta Wyborcza» [7]. Дуже часто на підтвердження шкідливості люстрації для політичного розвитку Польщі наводилися різноманітні казуси, наприклад, так званий «казус Л. Колаковського» (польський інтелектуал, філософ, який був членом Польської об'єднаної робітничої партії (далі – ПОРП)) чи «казус Т. Ломницького» (польського артиста, члена ЦК ПОРП) – як свідчення того, що навіть таких видатних людей люстраційні / декомунізаційні закони позбавляли можливості працювати [8].

Розглянемо пролюстраційну аргументацію. Її також розділено на чотири групи за тим самим принципом, що й контраргументацію. Позиції пролюстраційні найчастіше були представлені в текстах таких щоденних видань, як «Rzeczpospolita», «Nowy Świat».

Онтологічні пояснення на підтримку люстрації, необхідності її проведення в Польщі були на кшталт того, що нова демократична держава потребує «нових» людей, які не викликають підозри. А якщо хтось у минулому піддався й співпрацював із тоталітарним режимом, то це свідчить про слабкість характеру, і це може повторитися; більше того, демократична політика вимагає прозорості політичного життя [9]. Люстрація є певним кроком на шляху до завершення антикомуністичної революції.

На відміну від аргументів морально-релігійного змісту, що підкреслювали необхідність прощення й милосердя (спрямованих проти люстрації), пролюстраційна аргументація була зосереджена на тому, що недооцінювання проблеми «провини й відповідальності» є дуже небезпечним явищем, оскільки пробачення має виключно індивідуальний характер, і ніхто не може вирішити за все суспільство, «не можна прощати від імені інших людей та всього народу» [10].

Пролураційні інструментальні аргументи за логікою побудови були подібні до аргументів проти люстрації. Медіа шукали людей, що працювали

в різних структурах безпеки держави, і вони розповідали про незначні втрати архівних документів, про розвинуту систему копіювання в політичній поліції. Зокрема, П. Наїмський, який був головою Управління державної охорони (UOP, Urząd ochrony Państwa), в інтерв'ю, надрукованому в газеті «Rzeczpospolita», наголошував на тому, що зовсім невелика частина документів була знищена, а можливість подробиць мала маргінальний характер [11].

З приводу негативних наслідків люстрації прибічники її проведення зазначали, що відсутність верифікації, а також приховування інформації про працівників політичної поліції є дуже небезпечними, оскільки це може стати підставою для шантажу й тиску з боку спеціальних служб Російської Федерації (як спадкоємиці СРСР й усіх структур політичної поліції), що буде загрожувати суверенітету та цілісності Польщі. Небезпека полягала й у збереженні номенклатурних мереж, проникненні представників *ancien régime* в економічний сектор і продовженні деструктивної діяльності зсередини країни [12].

Отже, полеміка з питання люстрації в Польщі в 90-х рр. ХХ ст. мала антагоністичний і дуже емоційний характер. Противники люстраційних процедур розглядалися як агенти або як ті, хто відстоює їхні інтереси, прибічники – як «дурні», які не розуміють, на чому базується добробут у державі.

Обидві сторони («pro» et «contra») пропонували сформовані й закриті системи аргументів (візії), що не передбачали можливостей для дискусії й обговорення. Протилежна позиція інтерпретувалася як помилкова й ворожа. Люстрація поділила не тільки політичну сцену, але й медійний простір, зокрема, два найвпливовіших друкованих видання, «Rzeczpospolita» та «Gazeta Wyborcza», з приводу цього питання опинилися «по різні боки барикад».

Для посилення аргументів дуже часто вживалися лексичні маркери та фразеологічні одиниці (прислів'я, приказки). Зокрема, «війна у верхівці влади» («wojna na górze»), «шахрайство» («oszustwo»), «подробка» («fałszerstwo»), «хто не з нами, той проти нас» («kto nie z nami, ten przeciw nam»), скринька Пандори («puszka Pandory»), «гра в теки» («gra w teczki»), «люстрація – це сліпа вуличка» тощо.

Висновки. По-перше, у публіцистичному дискурсі з теми люстрації в 90-х рр. ХХ ст. у Польщі було сформовано дві закриті антагоністичні візії: контрлюстраційна й пролюстраційна.

По-друге, закритість системи аргументів, емоційність, антагоністичність дискусії унеможливили конструктивне обговорення проблем щодо правових засад закону про люстрацію, сфери застосування люстраційних процедур, властивості моделі люстрації, можливості доступу до архівів та їх відкриття тощо.

По-третє, люстрація поділила не тільки політичну сцену, але й медійний простір, зокрема, два найвпливовіших друкованих видання, «Rzeczpospolita» та «Gazeta Wyborcza», з приводу цього питання опинилися «по різні боки барикад».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Maziarski W. Komentarz // Gazeta Wyborcza. – 1992. – № 126; Bogucka T. Polak po komunizmie. – Kraków : Znak; Warszawa : Fundacja im. Stefana Batorego, 1997. S. 39–41, 57.
2. Michnik A. Kościół, lewica dialog / A. Michnik. – Warszawa : «Świat książki», 1998. – S. 343.
3. Jak rozłożyć polski wywiad // Gazeta Wyborcza. – 1992. – № 139.
4. Bohaterowie rozdziału trzeciego // Prawo i Życie. – 1992. – № 26; Nie wierze w fałszowanie // Gazeta Wyborcza. – 1992. – № 151.
5. Krasnodębski Z. O genezie II Rzeczypospolitej raz jeszcze / Z. Krasnodębski // Ius et Lex ; red. nacz. Janusz Kochanowski. – S. 301.
6. Pospichał P. Przeszłość z ubeckich teczek / P. Pospichał // Gazeta Wyborcza. – 1992. – № 132.
7. Turowicz J. Dekomunizacja, ale jaka? / J. Turowicz // Tygodnik Powszechny. – 1993. – II // Spór o Polsce. Wybór tekstów prasowych / Wstęp i wybór tekstów P. Spiewak. – Warszawa : Wyd. PWN, 2000. – S. 181–183.
8. Karpiński J. Agenci i ilustracja – politycy i przeszłość / Rzeczpospolita. – 1992. – 15. VII / J. Karpiński // Spór o Polsce. Wybór tekstów prasowych. – Warszawa: Wyd. PWN, 2000. – S. 187–189.
9. Gry małych graczy // Rzecz Pospolita. – 1994. – № 188. – 13–15.VIII.
10. Cień Pastora Gauka nad Polską // Rzecz Pospolita. – 1996. – № 19. – 23-I.